

La Carta Pobla i les comunitats andorranes: la llavor del Consell de la Terra

Oliver Vergés i Pons

Doctor en Història medieval per la UAB. Institut d'Estudis Medievals (IEM-UAB) i Institut d'Estudis Comarcals d'Alt Urgell (IECAU)
oliver_verges@hotmail.com

Resum

La Carta Pobla i les comunitats andorranes: la llavor del Consell de la Terra

El present article planteja la importància que van tenir les comunitats andorranes en l'evolució política de les Valls en temps medievals. El seu paper en la destrucció de Bragafolls, en els enfrontaments amb el poder comtal i especialment en l'elaboració de la *Carta Pobla* són qüestions clau que permeten explicar que la llavor del Consell de la Terra es sembrés molt abans del segle xv.

Resumen

La Carta Puebla y las comunidades andorranas: la semilla del Consejo de la Tierra

El presente artículo plantea la importancia que tuvieron las comunidades andorranas en la evolución política de los Valles en tiempos medievals. Su papel en la destrucción de Bragafolls, en los enfrentamientos con el poder condal y especialmente en la elaboración de la *Carta Puebla* son cuestiones clave que permiten explicar que la semilla del Consejo de la Tierra fuese sembrada antes del siglo xv.

Résumé

«La Carta Pobla» et les communautés andorranes : les semences du Conseil de la Terra

Le présent article met en exergue l'importance des communautés andorranes pour ce qui est de l'évolution politique à l'époque médiévale. Sont rôle dans la destruction de Bragafolls, dans les affrontements avec le pouvoir comtal et en particulier dans l'élaboration de «La Carta Pobla» sont les éléments clefs qui permettent de rendre compte que les semences du Conseil de la Terre furent semées bien avant le XVe siècle.

Abstract

The “Carta Pobla” and Andorran communities: the seeds of the Consell de la Terra

This article points out the importance of Andorran communities about the political evolution in medieval times. Their part in the destruction of Bragafolls, the clashes with the Count's power, and particularly the drafting of the “Carta Pobla”, are the keys that explain that the seeds of The Consell de la Terra were sown much earlier than the 15th Century.

I pergami conservat a l'Arxiu Capítular d'Urgell conegut amb el nom de *Carta Pobla d'Andorra* (ACU, Andorra, 1) és un dels documents més controvertits de la història del Principat pirinenc. Segons consta en l'esmentada Carta, Carlemany i el seu fill Lluís el Piadós van concedir diverses prerrogatives i privilegis als habitants de les valls d'Andorra després d'haver-les conquerit de mans dels musulmans. Aquesta donació constituïria, suposadament, la primera pedra de la construcció de la sobirania andorrana en temps medievals, i seria clau per entendre la independència de les valls al llarg dels segles i fins a l'actualitat. És en aquesta història de caràcter llegendari, però basada en un document que conservem, on cal buscar l'origen de la mitologia fundacional d'Andorra que fa de Carlemany el pare fundador del territori i qui li hauria concedit el seu estatus diferenciat.

A posteriori, aquesta tradició quedà fixada en l'imaginari col·lectiu, en bona part gràcies a l'obra d'Antoni Fiter i Rossell i del bisbe Joan Benlloch. En el seu *Manual Digest* (1748), Fiter situa el privilegi carolingi de la Carta Pobla com la base per la construcció d'Andorra, l'inici d'una trajectòria de les valls aliena a la dels territoris veïns per la voluntat de Carlemany i de Lluís el Piadós. El *Manual*, doncs, fixa les primeres coordenades de la historiografia andorrana, i ho fa d'acord amb aquest document. Gairebé dos segles més tard, el Copríncep episcopal Joan Benlloch va posar lletra a l'himne andorrà –*El gran Carlemany*– musicat per Enric Marfany i interpretat oficialment per primera vegada la diada de Meritxell de l'any 1921. En l'himne, la tradició històrica i llegendària relacionada amb l'origen carolingi de les valls cristallitzà i va quedar fixada també en la memòria col·lectiva dels andorrans.

Malgrat la importància atorgada a la fundació carolíngia d'Andorra com a base per a la creació del futur Principat, el cert és que diverses veus autoritzades van començar a posar en dubte l'autenticitat de la Carta Poble a partir de la segona meitat segle XIX. Deixant de banda la tradició, el que qüestionaven els crítics, com ara Brutails, Pasquier, Miret o Sanpere entre d'altres, eren aspectes formals i de contingut del document, elements que segons ells implicaven que la Carta s'hagués de considerar un document fals. En l'actualitat, la historiografia sobre el tema generalment defensa aquesta posició, considerant doncs el privilegi com un diploma fals, elaborat amb intenció d'enganyar.

El cert és que la Carta presenta un seguit d'elements que fan impossible que se la pugui considerar com un diploma emanat de la cort carolíngia. En primer lloc perquè mai en els privilegis actuaven dues autoritats jurídiques alhora, com és el cas amb la presència de Carlemany i del seu fill Lluís. A més, es presenta Carlemany com a rei i Lluís com a emperador, quelcom històricament inacceptable, ja que el fill no va rebre la dignitat imperial fins a la mort del seu progenitor l'any 814. També és històricament incorrecte l'exposició inicial dels esdeveniments que presenta la Carta, on es diu que primer els carolingis van conquerir Barcelona i després van incorporar als seus dominis Urgell i Andorra. Barcelona no fou conquerida fins el 801, gairebé una quinzena d'anys més tard que les valls andorranes – pertanyents a Urgell – esdevinguessin possessió dels francs. Tampoc les prerrogatives concedides per Carlemany i Lluís s'adeqüen a la lògica d'aquell temps, ni les signatures d'ambdós monarques s'assemblen a les que coneixem d'ells. Altres qüestions, com ara la lletra, les signatures i els segells que acompanyen les dels dos carolingis, l'*incipit* del document o la datació, entre d'altres elements, també permeten certificar la manca total d'autenticitat del privilegi. És per això que cal concloure que la Carta Poble és un document fals que no es pot emprar com a testimoni històric de l'Andorra dels temps carolingis. No obstant, no podem oblidar que el document existeix, que és real i tangible, i que malgrat la seva falsedat manifesta sí que és resultat d'un moment històric concret: algú el va elaborar amb alguna intencionalitat, elegint el

contingut i els protagonistes per alguna raó, i és això –el qui, el quan i el perquè– el què cal determinar sobre el privilegi. Tanmateix, no és fàcil respondre a totes aquestes preguntes ja que manca la cronologia del document que ens permetria intentar situar en el temps la seva elaboració. És evident que cal situar la seva redacció a posteriori de l'època carolíngia, és a dir, després dels regnats de Carlemany i de Lluís. El que ja no és tan senzill és saber a partir de quin moment podem considerar que ja estava elaborat. I és que si bé sembla clar que és un document medieval, redactat amb una tipologia de lletra possiblement d'entre finals del segle XI i principis del XIII, com que no tenim constància de la seva existència en aquests anys, és difícil proposar una cronologia si no és hipotètica. De fet, no és fins al segle XVII que, per testimonis indirectes, ens arriben les primeres informacions de la Carta Poble; i cal esperar fins a la següent centúria per mencions més directes, com l'ús del document que feu el citat Fiter en el seu *Manual*.

Consta que el cronista català de principis del XVII Jeroni Pujades va disposar d'una còpia del text de la Carta que conservà entre la seva documentació; després d'un interessant periple aquesta còpia va ingressar a la Biblioteca Nacional de França com a part del fons Baluze. També sabem que durant la mateixa centúria algun document propi d'Andorra fa referència indirecta a la fundació de les valls per part dels carolingis, tot i que, com dèiem, no és fins al segle XVIII que la utilització del document és clara. Ho és en el context de la Causa General del 1730 que havia de dirimir si Andorra formava part o no dels territoris del Principat de Catalunya, en els quals el borbònic Felip V va imposar el decret de Nova Planta acabant amb els privilegis, lleis, institucions i forma de govern pròpies. Finalment, i no sense dificultats i en bona mesura gràcies a la intervenció del Consenyor bisbe Simeó de Guinda, del bàndol vencedor, Andorra no quedà sotmesa al decret i seguí, aleshores de manera més clara, una trajectòria pròpia separada de Catalunya, jurídicament parlant. Fou arran d'aquestes vicissituds, com és prou conegut, que al jurista ordinenc Antoni Fiter se li va encomanar l'elaboració d'un compendi de les lleis, usos, costums i de la història d'Andorra per assegurar, amb

coneixement de la pròpia realitat, la supervivència de les valls com a tal si una situació com aquella es tornava a repetir. Fiter va complir amb el mandat i a mitjan segle XVIII presentà el seu *Manual Digest on*, en l'apartat històric, per bé que no en el compendi de privilegis, la Carta Pobra hi té un protagonisme destacat.

Per tant, a hores d'ara només podem saber que la Carta Pobra és un document fals que s'elaborà entre els temps carolingis i principis del segle XVII, quan en tenim constància segura, encara que possiblement, per les característiques del diploma, hauríem de situar la seva redacció al voltant del segle XII. Tampoc ajuda a esclarir les nostres preguntes el fet que semblin existir-ne diverses còpies, tot i que avui només coneixem la còpia medieval conservada a la Seu. Sembla, i això es dedueix de Fiter i també d'Antoni Puig – l'autor del *Polítar Andorrà* –, que a l'armari de les (aleshores) sis claus, se'n conservava còpia en pergamí, també medieval. Aquesta és, tanmateix, una qüestió secundària.

Per proposar una hipòtesi sobre el qui, el quan i el perquè de l'elaboració del document, és important conèixer els privilegis que suposadament els carolingis van atorgar als andorrans. A grans trets, als habitants de les valls se'ls concedeix la prerrogativa de no estar sotmesos a cap altre senyor que a l'emperador, a no pagar censos més enllà dels imperials, a gestionar la pròpia justícia, a excepció de casos d'extrema gravetat –com assassinat, rapte i incendi–, i la possibilitat d'elegir un senyor defensor sempre que aquest no actués contra l'emperador o el seu comte delegat, en aquest cas concret el comte d'Urgell. A la pràctica, la Carta pretén dir que als andorrans –hem d'entendre que representats pels caps de família– se'ls concedeix la potestat de conservar el seu estatus de l'època carolíngia, independentment que la realitat política, social i jurídica pugui canviar. No tindria sentit elaborar un document fals per defensar això en un moment en què aquesta realitat a conservar era vigent, i en canvi seria d'allò més útil disposar d'un privilegi d'aquestes característiques quan aquest món que es pretenia defensar estava canviant.

Va ser a l'època de la feudalització quan el món carolíngi va començar a canviar per deixar pas a una nova realitat: l'estat *públic* d'època carolíngia va començar a

desmantellar-se per un procés de patrimonialització de béns, dominis i autoritat per part dels poders locals de l'antic imperi. S'acabava amb la realitat passada, s'imposava nous censos de caràcter més arbitrari i es limitava tant la capacitat d'actuació de les famílies pageses com les seves prerrogatives, com ara l'ús de béns comunals, la capacitat de dirimir els assumptes que afectaven la comunitat o la pròpia llibertat d'acció en diversos aspectes, per citar alguns exemples.

Semblaria, doncs, que la Carta Pobra intentaria ser una limitació cap a tot aquest procés, i això pot ajudar a situar-la cronològicament. Aquest procés de patrimonialització va començar als antics territoris de la Marca Hispànica cap a finals del segle IX, quan les autoritats locals es van apropiari dels dominis que posseïen per gestionar el seu càrrec *públic* en un moment en què l'antic imperi vivia una crisi profunda. A poc a poc aquestes autoritats locals van consolidar la seva autoritat, i a partir de la desena centúria podem considerar-les *de facto* sobiranes dels seus dominis. A partir d'aleshores la tendència va implicar, durant els segles XI, XII i posteriors, una feudalització més profunda, en què els censos imperials van deixar pas a un augment significatiu de tributs imposat per unes noves autoritats que sotmetien a les famílies pageses que vivien i treballaven en els seus dominis. La imposició d'aquesta nova realitat feudal no degué comptar sempre amb una pagesia passiva, malgrat que tenim pocs testimonis de les possibles resistències.

Sabem que des de finals del segle X fins a finals del segle següent, les famílies andorranes van mantenir disputes amb el poder comtal urgellenc, possiblement per frenar aquestes tendències feudalitzadores. Consta que a finals de la desena centúria el comte Borrell II féu construir un castell a Andorra, anomenat Bragafolls, possiblement edificat amb la intenció d'instaurar un control més ferm a les valls, i que fou destruït pels andorrans. Gairebé cent anys després, un dels successors de Borrell, Ermengol IV, cedia al bisbe uns drets a Andorra després d'haver topat amb la resistència dels andorrans. Sembla, doncs, que els andorrans volien limitar una feudalització intensa. Els comtes, interessats en la frontera meridional del comtat, d'on n'obtenien més benefici gràcies a les conquestes, en

comptes d'intentar imposar-se a Andorra, van cedir prerrogatives als bisbes, que a poc a poc, des de la primera permuta el 988, van construir un domini ferm a les valls. Aquest domini es va consolidar a partir del 1133, quan el bisbe Pere Berenguer va comprar tots els drets comtals a Andorra a Ermengol VI, moment a partir del qual va prendre forma el feu episcopal andorrà.

No va ser fins una trentena d'anys més tard que el bisbe d'Urgell i els seus vassalls andorrans van acordar els termes de la seva relació. Després de les tensions entre els habitants de les valls i els comtes, els bisbes van buscar més el pacte que no pas l'enfrontament per afermar la seva posició, i finalment van arribar a un acord amb els andorrans per signar els pactes de vassallatge. Els acords reben el nom de concòrdies i són com convinençes feudals en què els vassalls i el senyor pacten la relació bilateral que s'estableix entre uns i altres. La primera, amb participació de sis representants de cada parròquia, es va signar el 1161; i la segona el 1175, amb la presència de tots els caps de casa de totes les parròquies andorranes.

Fou aleshores quan, de mutu acord, encara que en aquests casos el senyor hi deia més que no pas el vassall, es va pactar la nova realitat andorrana deixant enrere definitivament el món carolingi i la seva herència. Seria lògic pensar, doncs, que no tindria sentit elaborar un document fals, remuntant-se a l'autoritat imperial de Carlemany i de Lluís el Piadós, quan la part interessada a limitar la feudalització ja va aconseguir un pacte força favorable en les esmentades concòrdies. Creiem que la Carta Pobla, com a document per defensar els interessos andorrans, deixaria de tenir sentit en el moment en què els andorrans haurien acceptat un nou marc jurídic que a la pràctica invalidava qualsevol pacte o privilegi anterior. Així doncs, encara que no podem descartar una cronologia uns anys posterior, pensem que hipotèticament la Carta Pobla s'hauria elaborat entre 1133 i 1161/1175 amb la intenció de defensar l'estatus andorrà davant les tendències feudalitzadores de comtes i bisbes.

Després d'intentar posar llum quan i perquè es va elaborar el document, potser ja ha quedat sobrentès qui hi havia darrere de l'elaboració del fals privilegi: els andorrans. Els principals beneficiaris de les seves prerrogatives eren sens

dubte els habitants de les valls, interessats a conservar el seu estatus i a frenar les tendències feudalitzadores, a les quals s'havien oposat amb força prèviament. Això explicaria, en part, perquè el diploma és una falsificació tan maldestre, perquè en aquell moment els andorrans no disposaven de privilegis carolingis en els quals basar-se per emular el caràcter formal i fins i tot la forma d'exposar el contingut del privilegi. La nostra conclusió, doncs, és que els andorrans –els caps de família de les valls, o les comunitats andorranes, com vulguem anomenar-los– van elaborar la Carta Pobla en ple segle XII per frenar les tendències feudals i que, d'alguna manera, se'n van sortir, ja que les concòrdies recollien part dels seus interessos: la preeminència dels caps de casa com a interlocutors vàlids amb el senyor, uns censos feudals però no d'una arbitrarietat que els sotmetés a la servitud, etc.

Tant l'autoria de la Carta Pobla com també la destrucció del castell de Bragafolls, a finals del segle X, o l'oposició a l'aplicació de drets feudals a Andorra un segle després, ens demostra que a les valls andorranes hi havia unes comunitats, liderades pels caps de família o caps de casa, capacitades per organitzar-se i fer front a les problemàtiques del seu territori. Unes comunitats capacitades per mobilitzar-se militarment si era necessari, i sobretot amb suficient cohesió per actuar conjuntament quan calia. Si els caps de casa eren capaços d'organitzar-se per aquestes qüestions, per extensió hem de pensar que les comunitats andorranes també estaven capacitades per fer-ho en aspectes d'índole menor, però també importants per a la vida quotidiana: l'ús de l'aigua, la gestió dels béns comunals, de les pastures i un llarg etcètera. Això també passava en altres indrets, propers i llunyans, i normalment les reunions i trobades de les comunitats d'aquestes característiques, per afrontar temes del dia a dia i d'altres qüestions rellevants, van ser la llavor per als consells o reunions representatives que a la baixa edat mitjana van proliferar gràcies a privilegis senyoriais. Uns privilegis que no creaven aquest tipus d'assemblees *ad hoc*, més aviat validaven jurídicament amb un diploma una pràctica preexistent i arrelada durant anys o segles.

Quan el 1419 es va concedir el privilegi que els andorrans es poguessin reunir en Consell, no es va donar forma a una

nova pràctica, ans al contrari, l'autoritat eminent de les valls d'Andorra simplement va acceptar que un costum ancestral i consuetudinari, com ho eren les reunions dels caps de família, es fes a partir d'aleshores en el si d'un marc jurídic reconegut. Feia decennis que aquella pràctica era comuna a Andorra, i no seria descartable que ja abans hagués gaudit del beneplàcit dels senyors eminents.

A jutjar pels esdeveniments, cal buscar l'organització de les comunitats andorranes molt més enllà del 1419. I de nou, en la recerca dels orígens de la realitat andorrana present –entenguis aquí l'inici dels fets, casualitats i atzars, i no pas la consecució d'un destí prèviament escrit, que van permetre que Andorra esdevingués el que és–, apareix novament la destrucció del castell comtal de Bragafolls a finals del segle x. L'atac a Bragafolls, que caldria situar en un marc històric més complex del que hem pogut narrar aquí, fou el resultat de la voluntat dels habitants de les valls de defensar llur estatus social,

econòmic i polític davant els canvis que es vivien al món de la fi del primer mil·lenni. Entre les conseqüències de la destrucció del castell cal destacar la permuta de possessions celebrada el 988 entre el comte Borrell II i el bisbe Sal·la, un acord que serví per posar la primera pedra en la construcció del feu episcopal andorrà. Però Bragafolls fou, en relació al que aquí ens ocupa, la primera expressió d'unes comunitats de les valls d'Andorra que anys després redactarien la Carta Pobla, sense saber que aquell diploma donaria peu a una llegenda que va sobreviure durant segles i que, en part, eclipsà la seva actuació davant del castell comtal.

Difícilment, doncs, entendrem el privilegi del 1419 si no entenem l'elaboració de la Carta Pobla, la destrucció de Bragafolls o la participació de tots els caps de casa d'Andorra en la concòrdia de 1175. I és que la llavor del Consell de la Terra fou plantada molt abans que aquest s'arribés a concebre com a tal.